

# Микола Козюбра —

## корифей правничої науки та конституційного правосуддя



*Alta alatis patent!* \*

\* Небо для тих, хто має крила! (лат.)

**28** листопада 2012 року свій 75-річний ювілей відзначає Микола Іванович Козюбра — доктор юридичних наук, професор, дійсний член Української академії політичних наук, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, суддя Конституційного Суду України у відставці.

Користуючись такою чудовою нагодою і приєднуючись до щирих привітань Миколи Івановича із славетним ювілеєм, хотів би разом з його учнями, читачами, друзями і колегами погортати деякі сторінки життєвого шляху та наукової творчої біографії людини, життя якої, починаючи з дев'ятнадцятирічного віку, тісно пов'язане з юридичною професією і в якій він досяг значних висот, ставши по праву одним із корифеїв правничої науки та конституційного правосуддя.

Почув я про Миколу Івановича будучи студентом першого курсу Харківського юридичного інституту з вуст мого першого Вчителя професора права Віктора Михайловича Горшенєва ще в далекому 1977 році на лекціях з теорії держави і права. Вони з Миколою Івановичем щиро товаришували та підтримували наукові стосунки, незважаючи, до речі, на те, що їх погляди на право не збігалися (Віктор Михайлович завжди залишався строгим нормативістом у розумінні права, у той час як Микола Іванович

став одним з послідовників розширеного розуміння права, про що напишу далі).

Коли прийшов час розподілу, за рекомендацією Горшеньова я подав документи до аспірантури Інституту держави і права Академії наук України. Тоді й відбулась моя перша зустріч і коротка розмова з Миколою Івановичем, який вразив мене надзвичайною інтелігентністю, самовідданістю науці, а також вишуканою українською мовою. На той час він уже працював заступником завідувача відділу теорії й історії держави і права, а фактично — завідував цим відділом з огляду на зайнятість директора інституту академіка Бабія Бориса Мусійовича.

Відділ теорії і історії держави і права Інституту держави і права АН УРСР, у якому я став аспірантом, був справжнім осередком науки. Тут повною мірою проявився організаційний і науковий таланти Миколи Івановича.

Наукові розробки актуальних проблем юридичної науки, наукові конференції, засідання відділу й обговорення на них наукових праць сприяли зростанню авторитету як самого відділу, так і Інституту держави і права загалом. Упродовж 1983-1990 років під безпосереднім науковим керівництвом Миколи Івановича здобули наукове звання з різноманітних аспектів дослідження права багато його учнів. Ним підготовлено більш ніж 25 докторів і кандидатів наук.

Вагомими є особисті наукові здобутки Миколи Івановича. Він — автор понад 200 наукових праць, серед яких 17 монографій, трьох підручників та навчальних посібників.

Значним є внесок Миколи Івановича в розвиток філософських і теоретичних основ праворозуміння, співвідношення права і держави, права і політики, правосвідомості. На початку 80-х років здобуває визнання так зване розширене розуміння права, яке поряд з В. Казимірчуком, Г. Мальцевим, В. Нерсесянцем, А. Явичем обґрунтовує Микола Іванович. Серед праць, у яких це знаходить відображення, вагомою є докторська

дисертація Миколи Івановича на тему «Взаємодія радянського права і соціалістичної свідомості», захищена в 1981 році.

На той час у правовій науці домінувала суто нормативістська концепція права, яка розглядала право як сукупність норм, установлених державою. Розширення розуміння права за рахунок включення у визначення права прав і обов'язків особи, правосвідомості, правовідносин, з одночасною відмовою від абсолютного ототожнення права з державними приписами, сприяло розгляду права в дії, а тим самим виходу за межі вузьконормативного сприйняття права.

Завдяки зусиллям зазначених учених у підходах до розуміння права наполегливо проривається плюралізм, звертається більша увага на невикористовуваний потенціал інших правових течій (моральної або природно-правової, соціологічної), серед яких нормативістське вчення хоч і продовжує посідати провідні позиції через тривалу еру панування соціалістичної ідеології та юридичного позитивізму, однак дедалі більше піддається критиці.

На той момент концепція розширеного розуміння права здобула серйозний резонанс у правовому середовищі, стала каталізатором більш цивілізованого погляду на право, заклавши підвалини для критичної оцінки дій державної влади. Понятійне розширення права в радянській юриспруденції стало реакцією на відставання позитивного права від нових суспільних відносин, на невідповідність його новітнім тенденціям у розвитку суспільства, які позитивне право не спроможне було адекватно відобразити.

Досить швидко, завдяки як своїм працям, так і організаторським здібностям, Микола Іванович здобуває визнання як в Україні, так і за її межами. Зростає також науковий доробок відділу, серед якого колективні монографії, підготовлені науковими співробітниками відділу й аспірантами під науковим керівництвом Миколи Івановича, присвячені спів-

відношенню права і суспільного прогресу, правовому вихованню молоді, методологічним проблемам юридичної науки. Була здійснена спроба з урахуванням нових суспільних реалій (надворі була епоха перебудови) осмислити межі й особливості впливу права на суспільні відносини, підкреслити його можливості реформувати суспільну сферу й економіку на етапі так званої перебудови, а насправді дати відповідь на питання про те, чи може право бути ефективним засобом досягнення цілей суспільного прогресу.

Паралельно також досліджуються філософські і соціологічні методи вивчення правових явищ, структура методології юридичної науки [1].

У 1990 році Микола Іванович переходить на педагогічну роботу в Національний державний університет ім. Т. Г. Шевченка і паралельно з викладацькою діяльністю активно долучається до законотворчої роботи як науковий експерт Верховної Ради України, а також працює над Декларацією про державний суверенітет України. З самого початку формування Конституційної комісії та її робочої групи активно працює над текстом проекту нової Конституції (1994 рік) спільно з професорами В. П. Юзьковим, А. Р. Мацюком, В. Мартиненком, В. В. Копейчиковим, М. В. Цвіком, Є. А. Тихоною. Саме цій плеяді вчених-правознавців належить право першопрохідців у формуванні цивілізованого, адаптованого до європейського досвіду Основного Закону, який увібрав у себе цивілізаційні досягнення конституційної правової науки. Згодом у цей процес здійснили практичний внесок, безперечно, багато інших правознавців та політиків.

Отож логічним і цілком заслуженим стало призначення Миколи Івановича Козюбри у вересні 1996 року суддею Конституційного Суду України, де він дістав можливість забезпечувати реальний конституційний контроль за дотриманням Основного Закону.

Його блискучі доповіді в Конституційному суді України з питань Уповноваженого

Верховної Ради України з прав людини, депутатської недоторканності, сумісності посад народного депутата України, багатьох інших питань увійшли в золоту скарбницю конституційно-правової теорії [2].

Хоч яких би наукових питань не торкалось перо Миколи Івановича, а це надзвичайно широке коло проблем правової науки (зокрема співвідношення верховенства права і правової державності, розвиток юридичної методології і джерельної бази права [3], Конституції України і Конституції Пилипа Орлика [4], напрямки вдосконалення судової системи [5] та багато інших), всюди можна побачити високий теоретичний рівень їх осмислення, сутнісне прирощення наукових результатів.

Кожна публікація Миколи Івановича — це, як правило, нове слово в науці. Як педагог і теоретик-правознавець в його полі зору дослідження природи і призначення правознавства, його співвідношення з філософією права і соціологією права [6]. Тут акцентується увага на тому, що диференціація, яка спостерігається між цими науками, ґрунтується не на розрізненні предметів філософсько-правових і юридико-правових досліджень, а на відмінностях підходів і методів таких досліджень. Якщо філософи розглядають право під кутом зору буття (дійсності) в цілому, у контексті моралі, людського духу тощо, залишаючись «на ґрунті філософії», то відправним пунктом філософського осмислення права правознавцями є не дійсність загалом, а дійсність у тих межах, у яких існує право, тобто людське буття.

Ґрунтуючись на вихідних філософських засадах, дослідники-правознавці при дослідженні філософсько-правової проблематики зовсім не «відмежовуються від практичних проблем своєї науки і не стають на позицію її неюридичного бачення», як інколи вважається, а, навпаки, на відміну від філософів залишаються на «ґрунті права». Філософсько-правові дослідження правознавців «вирос-

тають» безпосередньо з правового матеріалу, на фундаменті юридичного знання, у тому числі почерпнутого з юридичної практики.

Таке бачення сприяє подоланню відчуженості цих наук, верифікованості отриманих правознавцями і філософами результатів.

Значну увагу М. І. Козюбра приділяє дослідженню досить актуальних для юридичної науки і практики питань сутності правової держави та принципу верховенства права [7]. У цих дослідженнях обґрунтовуються істотні відмінності між поняттям верховенства права і так званим принципом законності або ж за попередньою радянською термінологією «принципом соціалістичної законності». Принцип соціалістичної законності базувався, підкреслює М. І. Козюбра, по-перше, на запереченні природних невідчужуваних прав людини. Вони розглядалися не як невід'ємний компонент самого права, а як наслідок «об'єктивного права», тобто встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил поведінки. Іншими словами, для принципу соціалістичної законності властива концепція так званих дарованих державою прав людини.

За таких концептуальних підходів у радянський час фундаментальні права людини не могли виступати критерієм визначення правового характеру законів та інших державних нормативних актів так само, як і не існувало системи «стримувань і противаг» у діяльності органів державної влади, які завжди мають тенденцію до виходу з-під контролю суспільства.

Саме у верховенстві фундаментальних природних прав людини в «концентрованому вигляді» і в людському вимірі представлено вихідне правове начало. Вони виступають як загальнообов'язковий правовий стандарт і одночасно як конституційна вимога до правової якості законів та інших нормативних актів, до організації і діяльності всіх гілок державної влади і посадових осіб. Для його здійснення необхідні

певні правові умови: наявність правового законодавства (тобто законодавства, яке за своєю сутністю відповідає праву, є справедливим та таким, що в жодному разі не порушує основних прав і свобод особи. — Примітка редактора), його послідовного втілення в життя, функціонування дієвих принципів: розподілу влади, незалежності суддів, неможливості відмови в правосудді, неможливості застосування покарання без закону тощо. Принцип верховенства права набуває самостійного, відмінного від принципу законності значення лише тоді, коли має місце теоретичне і практичне розрізнення права і закону. По суті, право має розглядатись не як результат правотворчої діяльності держави, а тим більше її знаряддя, а як соціальний феномен, який має глибоке коріння в культурі — світовій і національній, в духовній історії народу, його традиціях, як явище, безпосередньо пов'язане з такими категоріями, як справедливість, свобода, гуманізм [8].

У цьому контексті є важливим його тлумачення поняття верховенства права (як певної суми щільно переплечених між собою принципів, що ґрунтуються на визнанні та беззастережному сприйнятті найвищої цінності людської особи, її невідчужуваних прав і свобод, які лежать в основі «стримувань і противаг» державної влади), систематизації ознак правової держави (серед яких за різними критеріями виділяє загальні, які поширюють свою дію на всі відносини, що регулюються правом, і спеціальні — міжгалузеві й галузеві, матеріальні та процесуальні, політико-правові [принципи легітимності влади, секулярності, тобто світського характеру держави, розподілу влади, зв'язаності держави правом тощо], власне правові [принципи рівності перед законом і судом, законності, правової певності та визначеності, пропорційності, правової безпеки і захисту довіри, незалежності суду і суддів, неупередженості правосуддя, незмінності, неоспо-



рюваності остаточного судового рішення, яке набрало чинності, тощо], морально-правові [загальної прихильності суспільства до верховенства права та наявності відповідної морально-правової атмосфери в суспільстві тощо]). На основі предметного аналізу підкреслюється важливість таких складових верховенства права, як верховенство Конституції, принцип законності, який передбачає необхідність обмеження дискреційних повноважень у сфері виконавчої влади, зміцнення незалежності та неупередженості судової влади.

Цілком актуальним залишається висновок про те, що верховенство права за своїм

визначенням не може зайняти в суспільному житті належного йому місця, якщо в суспільстві не створена відповідна моральна атмосфера...[9].

Сьогодні Микола Іванович продовжує творчу працю на ниві правознавства, перебуваючи на посаді завідувача кафедри державно-правових наук Національного університету «Києво-Могилянська академія». Не полишаючи активного наукового пошуку, показуючи українським правознавцям високу планку наукової доброчесності і служіння правовій науці, відповідальній громадянській позиції, людській моральності.

## Список використаної літератури

1. Методологические проблемы юридической науки. – К. : Наукова думка, 1990. – 136 с.
2. Козюбра М. Принцип верховенства права і конституційна юрисдикція // Вісник Конституційного Суду України. – 2000. – № 4. – С. 24-33.
3. Козюбра М. І. Загальнотеоретична юриспруденція: радянська традиція та європейська перспектива // Укр. право. – 2005. – Число 1 (18). – С. 7-21; Козюбра М. І. Доповідь. Міжнар. семінар «Юридична методологія – основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС» : 36. матеріалів, м. Київ, 13-14 листоп. 2003 р. // Укр. правовий часопис. – 2004. – Вип. 6. – С. 22-24; Козюбра М. І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті європейських правоінтеграційних процесів // Наукові записки. Національний університет «Києво-Могилянська Академія». – Т. 26 : Юридичні науки / НаУКМА; Редкол. : В. Брюховецький та ін. – К., 2004. – С. 3-9.
4. Козюбра М. І. Микола Козюбра : «Ніде немає взірцевої конституції» : [коментар] / М. І. Козюбра // Закон і бізнес. – 2008. – 19-25 квіт. (№ 16). – С. 4.
5. Козюбра М. І. Суд і правотворення : Доповідь на міжнародному семінарі «Юридична методологія – основа гармонізації законодавства України до законодавства ЄС» // Законотворчість. Проблеми гармонізації законодавства України з міжнародним та європейським правом : 36. наук.-практ. матеріалів / Ін-т законодавства Верховної Ради України ; Укр.-європ. центр з питань законодавства (UEPLAC); Укр. школа законотворчості Ін-ту законодавства Верховної Ради України. – К., 2005. – (Б-ка Укр. школи законотворчості; Вип. 4). – С. 103-104; Козюбра М. І. «Наявні гарантії незалежності суддів не забезпечують належної самостійності судової влади в Україні» / Інтерв'ю підготував О. Кривенко // Юрид. журн. – 2005. – № 5. – С. 8-11; Козюбра М. І. Право, політика, правосуддя : зарубіжний та вітчизняний досвід взаємовідносин // Наукові записки НаУКМА. – К., 2005. – Т. 38.
6. Козюбра М. І. Місце філософії права в системі суспільствознавства (до питання про дисциплінарний статус філософії права) // Журн. Філософія права як наука / Національний університет «Києво-Могилянська Академія» : Том. 1. – 2003. – С. 27.
7. Козюбра М. Принцип верховенства права у конституційному правосудді // Закон і бізнес. – 2000. – №17. – С. 10; Верховенство права. Законодавчий бюлетень. – К., IREX UMedia. – 2005. – С. 5-13.
8. Там само. – С. 6.
9. Козюбра М. І. Права людини і верховенство права // Право України. – 2010. – №2.